

The article analyses process of repatriation of forced labor workers from Germany to the USSR. The author studied main stages of this campaign organized by the Soviet Union. Special attention was paid to the process of Ukrainian forced labor workers return to Stanislav oblast.

Keywords: *filtration, forced labor, repatriation, Stanislav oblast, USSR.*

УДК 94 (477) + 32
ББК 63.3 (4 Укр)

Наталія Бурачок

НАУКОВА СПАДЩИНА МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА

Стаття присвячена Миколі Івановичу Шлемкевичу, громадському й політичному діячеві, науковцю, публіцисту та філософу, учаснику українського суспільно-політичного руху першої половини ХХ ст. У ній проаналізовано становлення ідейно-теоретичних поглядів М.Шлемкевича. Особливу увагу приділено аналізу таких праць як “Верхи життя і творчості”, “Галичанство”, “Загублена українська людина”, “Прогулка до великої столиці”, “Українська синтеза чи українська громадянська війна”, де показано його прагнення до справедливого та достойного життя для українського народу.

Ключові слова: *М.Шлемкевич, наукова спадщина, промови, “українська людина”, націоналізм, свідомість, науковець.*

Сучасний розвиток вітчизняної історичної науки дає можливість звернутися до вивчення життя й наукової спадщини видатних постатей українського минулого. Тож для вітчизняних науковців залишаються актуальними завдання персоніфікації історії України, дослідження тих українських суспільно-політичних діячів та науковців, імена яких донедавна замовчувалися.

Ми дізналися про М.Шлемкевича з великим історичним запізненням. Якби ми пройшли через студію його текстів десь в 1950–1960 рр., то наша історична доля була б зовсім іншою. Він пройшов через найбільш блискучі виміри університетської європейської філософії 1920–1930 рр. М.Шлемкевич належав до віденського філософського гуртка, де були такі мислителі, як Карнап або Вітгенштейн, Шлік та інші. Його дисертація “Сутність філософії” засвідчує про те, що він міг бути професором філософії в найточнішому традиційному європейському значенні цього слова. Але вже в дисертації молодий М.Шлемкевич написав про те, що, власне, філософія має бути прикладена до якоїсь практики у будь-якому жанрі.

Він дуже уважно розглянув всі без винятку елементи української екзистенції, українського історичного існування, від князя Володимира і до середини ХХ століття. М.Шлемкевич, дослідивши всі ці елементи, дійшов до висновку, що їх необхідно об’єднати в якійсь цілісності, в якійсь переконливій структурі, що і буде шляхом української нації. Це говорилося тоді, коли, здавалося, підрадянська Україна абсолютно загнана в якийсь тоталітарний провінціалізм, коли блискучий емігрантський інтелект опинився поза цією самою країною, але драматична ситуація української мислі і української людини не зупиняла філософа. Він працював над цією самою проблемою і, зрештою, дійшов до висновку про необхідність об’єднання всіх цих елементів.

Не можна сказати, що наукова спадщина Миколи Шлемкевича взагалі залишена поза увагою. Аналізу його наукових праць присвячені публікації О.Кульчицький [6], І.Витанович [3], І.Козій [5], В.Артюх [2], В.Пономарьов [9] та ін.

М.Шлемкевич (псевдонім М.Іванейко, Р.Срібний, С.Вільшина) – мислитель, публіцист, промовець, редактор, видавець, політичний і громадський діяч, творець ідеології так званого “творчого націоналізму”, організатор українського інтелектуального життя в діаспорі, народився 27 січня 1894 року в селі Пилява Бучацького повіту на Тернопільщині. Після закінчення народної школи він навчався у гімназіях у Бучачі та Львові, потім упродовж двох років студював філософію в університеті у Відні [6, с.3].

З початком Першої світової війни Шлемкевич перервав свої студії та повернувся з Відня до Сновидова, а у квітні 1915 року під час відступу російської армії з Галичини російська влада насильно вивезла його, як і багатьох західноукраїнських інтелігентів, до Сибіру [4, с.10].

Весною 1917 року Микола Шлемкевич утік зі сибірського заслання і дістався Києва. У Києві Шлемкевич працював секретарем у редакції “Робітничої газети”, а згодом – і у Постійній комісії для складання історично-географічного словника української землі при Українській Академії Наук. Він провів у Києві першу половину Української революції і у своїх мандрівках не раз порівнював європейські столиці із цим “золотоверхим містом” [6, с.3].

У 1923 році М.Шлемкевич відновив студії на філософському факультеті Віденського університету, а по завершенню навчання 1926 року здобув там ступінь доктора філософії за свою роботу “Сутність філософії”. У ній він визначає філософію як внутрішній сенс символічних систем науки, мистецтва та релігії, називає її соком дерева духовної культури, а відтак титулує її царицею наук: “Філософію називали царицею наук, а історичний розвиток блискуче доказав її владарське походження. Бо вона або сидить високо на престолі в царстві духової культури, – або перебуває в засланні...”. У дещо переробленому вигляді його дисертація була опублікована 1934 і 1936 року [6, с.4].

Ще студентом у Відні Микола Шлемкевич почав писати філософські есе, які під псевдонімом М.Іванейко публікував у Львові у редагованому Дмитром Донцовим “Літературно-Науковому Віснику” [12, с.90]. У багатьох з них розповідається про різні міста, країни, частково про подорожі самого М.Шлемкевича.

Впродовж 1928–1929 років філософ стажувався у Сорбонні і звітти надсилав свої “Листи з Парижа”, що їх оприлюднював львівський часопис “Новий Час”.

Із Парижа Шлемкевич повернувся до Галичини та оселився у Львові. Він став співзасновником, членом проводу та ідеологом консервативного Фронту Національної Єдності. Філософ редагував двотижневий часопис Фронту “Перемога” та щоденну газету “Українські вісті”, а свої політичні погляди обґрунтував, зокрема, у статтях “Творчий націоналізм як філософія мілітанс” і “Проблема української інтелігенції (Інтелігенція і політика)”. Шлемкевич критикував тактику ліберального Українського Національно-Демократичного Об’єднання, яке на “пацифікацію” українців польською владою відповідало “нормалізацією” стосунків із нею. Водночас він заперечував і відплатний антипольський терор Організації Українських Націоналістів, а її ідеологію чинного націоналізму згодом назвав “найрадикальнішою антитезою вільному духові”. Обом цим ідеологічним напрямам він протиставляв свій “творчий націоналізм” [6, с.4].

У ідеологічному журналі “Перемога” М.Шлемкевич друкувався під псевдонімом М.Іванейко. Його статті та есе публікуються у кожному номері, де він завжди торкається патріотичних, філософських, іноді націоналістичних тем. Він доносить до читача свої роздуми, переживання та ідеї, пишучи про націоналізм, про те, що таке справжня свобода, про українську свідомість, та не забуває про Т.Шевченка, і про “творчий націоналізм” [8, с.3].

Напередодні Другої світової війни Шлемкевич на деякий час виїздив до Праги викладати в Українському Вільному Університеті, а потім повернувся до Львова. Навесні 1940 року він нелегально перейшов з окупованої радянською армією території Галичини на окуповану вермахтом територію Польщі. Коли ж у липні 1941 року Червона армія відступила з Галичини, філософ знову повернувся до Львова.

М.Шлемкевич у 1941–1944 рр. був близьким співробітником Українського Центрального Комітету, головою якого був Володимир Кубійович. У 1942 році він був обраний дійсним членом НТШ, яке існувало у Львові нелегально [10, с.327].

На пропозицію голови УЦК у 1941–1944 рр. М.Шлемкевич був одним із директорів і головним редактором “Українського Видавництва” (Краків – Львів). На цьому посту він згуртував навколо того видавництва найкращі наукові, мистецькі й літературні сили як галицькі, так і з центральних і східних земель України; тоді “Українське Видавництво” видало сотні книжок, серед них “До джерел” М.Зерова, “Патетична соната” М.Куліша та ін. [10, с.327]. У той же час М.Шлемкевич був співредактором журналу “Наші Дні”, найкращого українського місячника літератури, мистецтва і культури тих часів. У 1943 році став членом Політичної Ради при Президії УЦК [3, с.10].

У 1946 році він видав одну зі своїх головних праць – “Українська синтеза чи українська громадянська війна”. У ній М.Шлемкевич досліджує історичну взаємодію трьох творчих українських політичних сил – монархізму (князівська влада), народовладдя (демократія) та провідництва (провідник або отаман, за Шлемкевичем, – це політик, що є “сам-собі-пан”). Найчастіше ці сили ворогували між собою, як-от під час Української революції, коли Центральна Рада (народовладдя) впала внаслідок заколоту Павла Скоропадського (монархізм), а сам гетьман через сім із половиною місяців зрікся булави з огляду на перемогу повстанців, очолюваних провідниками-отаманами. Враховуючи історичний досвід, М.Шлемкевич уважав перемогу однієї із тих українських політичних сил неможливою та навіть небажаною, натомість їхню синтезу – необхідною умовою поборення “чорного демона” нашої історії. Отже, або українська синтеза, або українська громадянська війна [14, с.28].

Досить цікавою є праця М.Шлемкевича “Прогулка до великої столиці” (1946 р.). Завдяки своєрідним порівнянням, читаючи цю книгу читач починає по-новому розуміти філософію. У цій книзі, столиця розуміється як світогляд, який здавна називається філософією. М.Шлемкевич зазначає, що якби ми твори називали містами, то містом філософії був би Київ [15, с.4].

Противниками світоглядного мислення у даній праці являються люди, замкнуті у своїй фаховості. “Пам’ятаєте колишні прогулянки в наші гори? Ми йшли разом: різноманітне товариство. Оце хтось зупиняється і пильно приглядається до якоїсь рослини. Це, мабуть, ботанік і фармацевт, що бачить у зірваній квітці передусім її лікувальну силу. Були між нами й такі, що, присівши на спочинок, заводили пісень, або пригадували вірші із свіжо прочитаних видань. То були різні гурти, різні люди, окремі світи” [15, с.5]. Але головною ідеєю є те, що вони всі разом йшли вгору, бо всі хотіли стати на верху і обняти одним поглядом увесь світ із лікувальними рослинами і тим строкатим людським життям, що ллється рікою по долинах. Отакий один погляд зверху якоїсь владної ідеї, що обіймає світ і життя, – це, на думку М.Шлемкевича, світогляд, ціль наших духовних мандрівок, їх внутрішній сенс.

Завдяки цій цитаті ми розуміємо, що дуже багато людей залишається по дорозі при своїх квіточках і ніколи не виходить на вершину. Але подумаймо, що сталося б із народом-спільнотою, коли б так усі розгубилися по дорозі.

У цій праці М.Шлемкевич торкається питання не тільки світогляду, а й характеру людини. І пояснюється, що людина, яка всією душею прийняла якийсь окреслений світогляд за свій, то вона стає інша в порівнянні з іншими людьми. Світогляд розуміється як порядок ідей, порядок мислей, – це наче сучасне, розумне місто, та незнана столиця, що ми пустилися її вулицями розглядатися і пізнавати [15, с.10].

Ще одне важливе питання, якого торкається М.Шлемкевич на сторінках цієї праці є питання української революції. Часто буває, коли здається, що небо схиляється і подає українському народові можливість творити своє життя по своїй вільній волі. Та чужі думки наче мутять українську свідомість [15, с.12].

До Америки Шлемкевич прибув з родиною у 1949 році й осів в місті Елізабет у штаті Нью-Джерсі, згодом поселився в Крендорфі, неподалік Нью-Йорка [10, с.327].

Пізніше він визнав, що саме у США жив у свободі та певному достатку. Тут починається найбільш плідний період у його науковій діяльності. Він став співзасновником Українського національно-демократичного союзу, Союзу українських національних демократів, Української національної ради та Українського Публіцистично-Наукового Інституту у Чикаго. Філософ співпрацював із редакцією “Енциклопедії Українознавства” та заснував видавництво “Ключі”, яке видавало започаткований і редагований М.Шлемкевичем щомісячний журнал “Листи до приятелів”. Цими приятелями-читачами були насамперед українці, які внаслідок радянського терору та світової війни опинилися на чужині. У другій половині 1950-х років у видавництві “Ключі”, вийшли головні його праці: “Загублена українська людина” (Нью-Йорк, 1954 р.), “Галичанство” (Нью-Йорк, 1956 р.), “Верхи життя і творчості” (Нью-Йорк, 1958 р.) [7, с.5].

Український науковець у своїй книзі “Загублена українська людина” намагається подати опис основних типів переживання дійсності українською людиною новітньої доби й особливо зразків екзистенціального існування українців після Другої світової війни – і тих, що пішли в еміграцію, і тих, хто залишився під владою Радянського Союзу. М.Шлемкевич пише про всеобіймаючу кризу української людини, що в карколомних подіях ХХ століття загубила чіткі світоглядні, моральні й естетичні орієнтири свого існування.

М.Шлемкевич твердить, що, незважаючи на екзистенціальну несправжність американського суспільства (та, напевно, як і будь-якого іншого), українці не можуть не пристосовуватися до умов його існування, інакше їх розчавить ця нова для них реальність. Але, пристосовуючись, одягаючи потрібні “життєві маски”, все ж таки не потрібно забувати й про “свій український світ”. Якраз цей “український світ” у нього й створює можливість прориву до автентичного буття, до своєї екзистенції [13, с.86].

На початку своєї книги М.Шлемкевич аналізує чотири типи української людини, які сформувалися впродовж століть перебування Наддніпрянщини під російською владою та з незначними змінами збереглися до сьогодні. Він виводить чотири історичні типи світоглядів, у яких на його думку уособлюється модерне українство, “український світ”. Перший тип змалював Микола Гоголь у повісті “Старосвітські поміщики” – такої людині притаманне вегетативне існування з його провідною думкою “Чого би такого з’їсти?”. Цей тип знаходить себе у щасті біологічного живо творіння й “тупіння в достатку”. Власне, так, на думку М.Шлемкевича, закінчує на початку ХІХ століття своє існування на тихих хуторах, “осторонь великих доріг історії” [13, с.18].

Другим типом є “сковородинська людина” з її ідеалом утечі від “світу закутого”, яку цей “світ ловив, але не впіймав” [13, с.20]. Але на відміну від першого типу вона, не бажаючи пристосовуватися до нової російської імперської дійсності, вбачає своє щастя в особистому духовному самовдосконаленні. Така людина настільки віддалилася від реалій соціального життя, що цей суспільний світ насправді навіть і не помічає носіїв способу життя Григорія Сковороди.

Третій тип має назву “гоголівська людина”. Українська людина другого типу, як і сам Гоголь, зачарована Російською імперією та вбачає своє призначення у служінні їй, хоч, як і Гоголь, зберігає певний сентимент до України [13, с.21]. Четвертим типом є “шевченківська людина”. Її гасло – “Борітеся – поборете!”, її мета – національне визволення, а результат її зусиль – єдність думки та дії, духу та життя [13, с.23]. М.Шлемкевич далі твердить про постійну наявність рис світогляду цих чотирьох типів українців у модерній історії, включаючи й сучасну радянську та американську дійсність. Він вірить, що власна вільна держава, якщо вона й можлива, постане лише як політична форма вільних духом людей, як реалізація ідеалу шевченківської людини [13, с.25].

Таким чином, виділені М.Шлемкевичем моделі людини досить цілісно показують розвиток української людини в історико-культурному контексті. Цінність вис-

новків М.Шлемкевича далеко виходять за межі тих систем, які були йому сучасними, адже вони актуальні і в сьогоденні.

У його праці “Галичанство” досліджується ще один вимір української синтези – соборність українських земель: тих, які перебувають “у світлі Львова”, і тих, “що стоять у духовно-політичному засягу Києва” [12, с.30]. М.Шлемкевич простежує історію України від найдавніших часів до середини ХХ ст. Зіставлення українського політичного ідеаліста зі Сходу з українцем – політичним реалістом Заходу – приводить автора “Галичанства” до висновку про неминучість формування нового психологічного типу справжнього українця-соборника. М.Шлемкевич може бути віднесений одночасно до прихильників ідеї української специфіки, вираженої в поєднанні східних і західних характеристик, або у коливанні між Сходом і Заходом.

Історія піддала українців своєрідному природному добору: від примусу панщини та утисків Польської держави на Січ утікали найбільш енергійні, свавільні та рухливі особистості. Внаслідок цього добору серед західних українців, уважав Шлемкевич, переважають розважливі, обережні, вперті та дисципліновані особи, натомість серед східних українців – емоційні, запальні та відчайдушні [12, с.36].

“Верхи життя і творчості” – це промови та доповіді М.Шлемкевича. Він промовляв свої доповіді завжди по пам’яті, заздалегідь підготувавши тему (варто згадати, що з промов М.Шлемкевича дуже мало було записано, а ще менше видано, бо він часто не мав навіть чернетки) [6, с.4]. Тому ці зібрання дуже важливі для нас.

М.Шлемкевич був дійсним членом Української академії мистецтв і науки в США [10, с.327]. На початку 1960-их рр., з допомогою Томи Лапичака, М.Шлемкевич заснував Український Публіцистично-Науковий Інститут, завданням якого було стежити за неправильною інформацією про Україну в чужих виданнях і спростовувати ці помилкові дані на наукових основах. М.Шлемкевич вважав боротьбу за українську правду одним із провідних завдань української політичної еміграції і тому останні роки свого життя присвятив організації і розбудові того ж Інституту, який видав низку українських і англійських публікацій [6, с.5].

М.Шлемкевич мав загальне визнання в середовищі тих кіл, які постійною працею, піклуванням про українську справу ставили і свою цеглину в розбудову української духовності, у відродження української державності. Він своєю громадсько-політичною діяльністю, науковими студіями, публіцистичними виступами, видавничо-редакційними проектами залишив великий слід в нашій історії, своїм життям і творчістю здобув собі належне місце в українській діаспорі, в історії суспільної думки України.

Переконаний ідеаліст, він прагнув до здійснення ідеалів Тараса Шевченка та Івана Франка про добро, правду і красу. Пройшовши важку школу життя Микола Шлемкевич залишався справжнім українцем, який навіть будучи в еміграції завжди писав, думав і переживав за Україну. Він шукав нових шляхів для українського суспільства, для його морального зміцнення і державного оформлення. Він є автором низки праць, більшу частину яких написав в еміграції [3, с.10].

Отже, у поданих вище працях наче реалізувався весь життєвий досвід М.Шлемкевича. У них він зводить бій за перемогу людини, зокрема української, над зловорожою силою; в них бачимо М.Шлемкевича як людину, що любить свою вужчу батьківщину Галичину, а одночасно є справжнім соборником – патріотом усієї України. Провідною темою українського науковця, яка пронизує всю нашу історію, підсумовуючи праці М.Шлемкевича, є прагнення справедливого і водночас гарного життя. І хоча історичні обставини дотепер не надто сприяли українській людині у здійсненні цього ідеалу, він не втрачав надії.

1. Абліцов В. Галактика “Україна” Українська діаспора видатні постаті / В. Абліцов. – К. : КИТ, 2007 – 436 с.

2. Артюх, В. Про деякі історіософські ідеї в філософській публіцистиці Миколи Шлемкевича: спроба екзистенціальної інтерпретації / В. Артюх // Філологічні трактати. – 2009. – № 3–4. – Т. 1. – С. 8.
3. Витанович І. Соціологічна спадщина Миколи Шлемкевича // Листи до приятелів. – 1967. – Кн. 7–9. – С. 10.
4. Заремба Я. Микола Шлемкевич зблизька / Я. Заремба // Наше життя. – 1987. – травень. – С. 9–11.
5. Козій І. Проблема позитивізму в традиції українського філософського дискурсу в творчості М.Іванейка // Філософські обрії. – К., Полтава, 2007. – Вип. 17. – С. 69–80.
6. Кульчицький О. Введення в проблематику сутності філософії // М.Шлемкевич. Сутність філософії / О. Кульчицький. – Париж ; Нью-Йорк; Мюнхен, 1981. – 250 с.
7. Мала енциклопедія етнодержавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького / редкол. Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
8. Перемога. Ідеологічний журнал ФНС. – Львів, 1933. – 1 листоп. – С.3
9. Пономарьов В. Філософ синтези Микола Шлемкевич / В. Пономарьов // Тиждень. – 2012. – 26 черв. – С. 10.
10. Українська журналістика в іменах / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 1996. – Вип. III. – С. 326–327.
11. Шлемкевич М. Верхи життя і творчості / М.Шлемкевич. – Нью-Йорк ; Торонто : Ключі, 1958. – 158 с.
12. Шлемкевич М. Галичанство / М. Шлемкевич. – Нью-Йорк ; Торонто : Ключі, 1956. – 120 с.
13. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М.Шлемкевич. – К. : МП Фенікс, 1992. – 158 с.
14. Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна / М. Шлемкевич. – Львів, 1946. – 63 с.
15. Шлемкевич М. Прогулка до великої столиці / М. Шлемкевич. – Пласт, 1946. – 32 с.

Стаття посвячена Николаю Ивановичу Шлемкевичу, общественному и политическому деятелю, ученому, публицисту и философу, участнику украинского общественно-политического движения первой половины XX в. В ней проанализированы становления идейно-теоретических взглядов М.Шлемкевича. Особое внимание уделено анализу таких работ как “Верхом жизни и творчества”, “Галичанство”, “Потерянный украинский человек”, “Прогулка в большой столице”, “Украинский синтез или украинский гражданская война”, где показана его стремление к справедливой и достойной жизни для украинского народа.

Ключевые слова: М.Шлемкевич, научное наследие, речи, “украинский человек”, национализм, сознание, ученый.

This article is devoted to Nikolai Ivanovich Shlemkevych, public and political figures, academics, publicist and philosopher, member of the Ukrainian social and political movement in the first half of the twentieth century. It analyzes the development of ideological and theoretical views Shlemkevych AM. Particular attention is paid to the analysis of such works as “Riding the life and work”, “Galician”, “Lost Ukrainian people”, “Walk to the big capital”, “synthesis Ukrainian or Ukrainian civil war”, which shows his commitment to fair and decent life for Ukrainian people.

Keywords: M.Shlemkevych, scientific heritage, speech, “Ukrainian people”, nationalism, consciousness researcher.